

Η Ιατρική στην Αρχαία Αίγυπτο*, και η πρωτοπορία στην Οφθαλμολογία όπως αναδύονται από τους παπύρους Edwin Smith και Ebers

Γ. Μπαλανίκας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχαία Αίγυπτος αποτελεί το σημείο εκκίνησης σ' όλες τις μελέτες ιστορίας της Ιατρικής. Μέχρι το 1930 οτιδήποτε είχε γραφτεί για την ιστορία της Ιατρικής στην αρχαία Αίγυπτο είχε ως πηγή τον γνωστό πάπυρο Ebers. Ο πάπυρος αυτός βρέθηκε το 1862 μαζί με κάποιον άλλο ιατρικό πάπυρο (τον αργότερα γνωστό ως Edwin Smith), ένα πάπυρο με μαθηματικούς πίνακες και προβλήματα (γνωστό ως Μαθηματικό Πάπυρο του Rhind) και ωρισμένα άλλα έγγραφα. Οι πάπυροι αυτοί περιήλθαν στην κατοχή του Edwin Smith ενός συλλέκτη αρχαιοτήτων αλλά και διανοούμενου που προσπαθούσε να μάθει την γλώσσα τους και να τους μεταφράσει. Τελικά ο δεύτερος και μεγαλύτερος πάπυρος πουλήθηκε στον γερμανό Αιγυπτιολόγο Georg Ebers, ο οποίος εξέδωσε ένα αντίγραφο του με σχόλια και επεξηγήσεις χωρίς να προσπαθήσει να τον μεταφράσει. Ο πάπυρος πριν αποκτηθεί από τον Ebers, αποκαλούνταν 'Πάπυρος Smith'.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι με το υψηλό επίπεδο του πολιτισμού τους ήταν αναμενόμενο ότι και στην Ιατρική

Εικ. 1: Λατρευτικές εκδηλώσεις του βασιλιά Αμενχοτέπ-Ακενατών, της βασίλισσας Νεφερτίτης και των δύο θυγατέρων τους (Νεκρόπολη Ακετατών) που προσβλέπουν και τιμούν τον θεό Ήλιο (Ατόν). Επιζωγραφισμένος ασβεστόλιθος, 1353-1337 π.Χ., 18η Δυναστεία, Αιγυπτιακό μουσείο Κάιρου.

επιστήμη θα είχαν θεαματική πρόοδο¹. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή και μαρτυρούν τις άεχνες προσπάθειές τους για την κατανόηση του κόσμου και του περιβάλλοντος στο οποίο ζούσαν. Η μεγάλη ποικιλομορφία στο πάνθεό τους δηλοί την κυριαρχία των στοιχείων και των δυνάμεων που κυβερνούν τον κόσμο: η γη, ο ουρανός, ο ήλιος, ο ποταμός Νείλος που με την ετήσια παλίρροια έδινε ζωή στους αγρούς τους.

* Κύριες πηγές μας για την άσκηση της Ιατρικής στην Αρχαία Αίγυπτο υπήρξαν οι πάπυροι Ebers και Edwin Smith. Πριν από την ανακάλυψή τους περιοριζόμασταν στα στοιχεία που αναφέρει, ο Ηρόδοτος στο δεύτερο βιβλίο των Ιστοριών του, Εντέρητ².

Α' Οφθαλμολογική κλινική ΑΠΘ, Νοσοκ. ΑΧΕΠΑ, Θεσσαλονίκη

Corresponding author: G. Balanikas
e-mail: dioskouridis@yahoo.com

Οι συνεχείς αποκαλυπτικές ανασκαφές εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας και συμπληρώνουν την εικόνα του Αιγυπτιακού πολιτισμού και της Αρχαίας Ιατρικής των Αιγυπτίων. Ο πάπυρος Ebers περιγράφει πλήν των άλλων και παθήσεις και τραύματα των οφθαλμών ο δε πάπυρος Edwin Smith περιγράφει επιπλέον και άλλες χειρουργικές τεχνικές σε τραύματα της κεφαλής του τραχήλου, των άκρων και του κορμού.

Το αιγυπτιακό κράτος με τις δομές του προσέφερε μια σχετική ηρεμία και ειρήνη, τα ιερά ιδρύματα και οι θρησκευτικές τελετές ήταν τα μέσα με τα οποία οι δυνάμεις κατευνάζονταν και ο λαός στρέφονταν σε ειρηνικούς στόχους επ' ωφελεία των ιδίων των Αιγυπτίων²

(εικ. 1).

Ιδιαίτερη σημασία όπως αναδύεται από τα εκπληκτικά έργα τέχνης απέδιδαν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι στους οφθαλμούς, στην περιποίηση, στην υγεία τους αλλά και στη μεταφυσική τους διάσταση. Η απεικόνισή του

Εικ. 2-7: Η απεικόνιση του οφθαλμού κυριαρχεί στην αρχαία Αιγυπτιακή τέχνη συνδυναζόμενη είτε με την λατρεία του θρυλικού θεού Ωρου είτε με την υπογράμμιση και τονισμό κατά τον καλλωπισμό των οφθαλμών βασιλέων και θνητών. Ο συμβολισμός που εκφράζεται με το περίφημο μάτι του θεού-γερακιού Ωρου (Εικ.3) συναντάται παντού σε πολλές μορφές τέχνης όπως σε κοσμήματα, σαν το βραχιόλι της φωτογραφίας (εικ.2) από χρυσό, λαπίζ, λαζουλί, καρνεόλιο και φαγεντιανή (945-924 π.Χ., 22η Δυναστεία, Σωσένκ ο Α', Αιγυπτιακό μουσείο), και το περιάπτο με τον φτερωτό σκαραβαίο από χρυσό και ημιπολύτιμους λίθους (εικ.4) (1336-1327 π.Χ., 18η Δυναστεία, θησαυρός του Τουταγχαμών, Αιγυπτιακό μουσείο Κάιρου). Ο Ωρος θεός-γεράκι απεικονίζεται (εικ.3) στο ανάθημα αυτό από χρυσό με επιβλητικό και ίσως απειλητικό βλέμμα με οφθαλμούς από μονοκόμματη ράβδο οψιανού που διαπερνά τις δύο κόγχες και εξέχει αμφοτερόπλευρα κατάλληλα στρογγυλεμένη. Ο καλλωπισμός με τον τονισμό στα χαρακτηριστικά στοιχεία της περιοχής των οφθαλμών υποδηλώνει την κεφαλαιώδη σημασία που έδιναν οι Αιγύπτιοι στα όργανα αυτά και ίσως εμπειρίχουν την πεποίθησή για τον μεταφυσικό ρόλο τους στη παρούσα αλλά και την μεταθανάτια πορεία του ανθρώπου. Στην εικόνα 5 απεικονίζεται η βασίλισσα Νεφερτίτη σε άγαλμα από χαλαζίτη (18η Δυναστεία, Αμένωφι Δ'-Ακενατών, 1350-1333 π.Χ.). Η απεικόνιση των οφθαλμών με τις βαθιές γραμμές στο περίγραμμα των βλεφάρων κυριαρχούν στο πρόσωπο της βασίλισσας παρά το ότι απουσιάζουν οι πολύτιμες πέτρες που υπήρχαν στους άδειους κόγχους. Απεναντίας στην εικόνα 6 εισάγεται στον κόγχο οφθαλμικός βολβός με τον σκληρό χιτώνα από αδιαφανή χαλαζία και ίριδα από κρύσταλλο ζωγραφισμένη με λεπτομέρεια, με απεικόνιση ακόμη και της σκοτεινής κόρης (Άγαλμα του Ράχοτεπ, 4η Δυναστεία, 2575-2551 π.Χ. Αιγυπτιακό μουσείο Κάιρου). Η προσωπογραφία της νέας γυναίκας (εικ.7) επιβεβαιώνει την μεταφυσική διάσταση που έδιναν διαχρονικά οι Αιγύπτιοι στους οφθαλμούς. Το πορτραίτο αυτό έγινε τον 2ο αιώνα μ.Χ. με την τεχνική της εγκαυστικής σε ξύλο και είναι ένα από τα περίφημα πορτραίτα Φαγιούμ που βρέθηκαν σε τάφους στην ομώνυμη περιοχή και ήταν τοποθετημένα στο ύψος του προσώπου του νεκρού ώστε να διατηρηθεί, όπως πίστευαν, εσαεί η μορφή του.

Εικ. 8. Σκηνή μάχης, 1427-1400 π.Χ., 18η Δυναστεία, Αμενχοτέπ ΙΙ, Τοιχογραφία σε αμμόλιθο. Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη.

οφθαλμού κυριαρχεί διαχρονικά σε ποικιλία ευρημάτων, από αγάλματα και επιγραφές, σε κοσμήματα, στήλες, σαρκοφάγους και τοιχογραφίες (εικ. 2-7).

Πέρα από το επίπεδο του πολιτισμού και την υψηλής ποιότητας παραγωγή σε έργα τέχνης και λόγου, η καθημερινότητα ήταν σκληρή για τους απλούς πολίτες με πολέμους, ασθένειες και σοβαρά ατυχήματα που έθεταν σε άμεσο κίνδυνο τη ζωή τους (εικ.2). Ο Νείλος όπου στις όχθες του ζούσαν οι περισσότεροι Αιγύπτιοι, ήταν γεμάτος από κροκόδειλους και ιπποπόταμους. Στις ερήμους ζούσαν ύαινες, τσακάλια, σκορπιοί, φίδια, έντομα και άλλα ερπετά. Πολλές ασθένειες μεταδίδονταν από τις μύγες και άλλα παράσιτα στον ποταμό και τα νερά του ποταμού και το υδραγωγείο τους αποτελούσαν μόνιμη πηγή μόλυνσεων, τυφλότητας και αναπηριών. Η προσδοκώμενη ζωή ήταν μικρή, σπάνια υπερέβαινε τα 40, ακόμη και στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα οι άνθρωποι υπέφεραν από σοβαρές παθήσεις αλλά και από πόνο λόγω κατεστραμμένων οδοντοστοιχιών. Ο Ηρόδοτος* βέβαια θεωρούσε γενικά ότι οι Αιγύπτιοι ήταν υγιείς αμέσως μετά τους Λίβυους λόγω της σταθερότητας του κλίματος σε όλες τις

εποχές του χρόνου.³

Η Ιατρική στην Αρχαία Αίγυπτο αποτελεί ένα τεράστιο σε έκταση κεφάλαιο στο οποίο υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες εκτός από την ιατρική γνώση και εμπειρία, όπως η μαγεία, η θρησκεία και διάφορες δοξασίες.** Θα περιορισθούμε εδώ σε μια παρουσίαση των δύο κυριότερων γραπτών ιατρικών μνημείων δηλαδή των ιατρικών πατύρων Edwin Smith και Ebers, τα οποία αποτελούν τις βασικότερες πηγές γνώσης για τις ιατρικές γνώσεις και τεχνικές των αρχαίων Αιγυπτίων.

Ο πάπυρος Edwin Smith (c.1600 π.Χ.)

Πέρα από τα ευρήματα των ανασκαφών υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες εκ των οποίων οι χαρακτηριστικότερες είναι ο πάπυρος Edwin Smith^{4,5} (εικ.9,10) και ο πάπυρος Ebers⁶ (εικ.11).

Ο πάπυρος Edwin Smith περιγράφει 48 περιπτώσεις τραυμάτων ή βλαβών της κεφαλής και του σώματος. Στο κείμενο υπογραμμίζεται ότι οι γνώσεις προέρχονται από την εμπειρία. Ο πάπυρος Edwin Smith*** ονομάστηκε έτσι από τον αρχικό ιδιοκτήτη του,

* '... εισί μὲν γὰρ καὶ ἄλλως Αἰγύπτιοι μετὰ Λίβυας ὑγιηρέστατοι πάντων ἀνθρώπων τῶν ὠρέων δοκέειν ἐμοὶ εἶνεκα, ὅτι οὐ μεταλλάσσουσι αἱ ὥραι· ἐν γὰρ τῆσι μεταβολῆσι τοῖσι ἀνθρώποισι αἱ νοῦσοι μάλιστα γίνονται τῶν τε ἄλλων πάντων καὶ δὴ καὶ τῶν ὠρέων μάλιστα...' Ηρόδοτος, *Ευτέρπη*, 77

***...τὸν δὲ βασιλεῖα λέγουσι τοῦτον ἀτασθαλίῃ χρησάμενον, λαβόντα αἰχμὴν βαλεῖν ἐς μέσας τὰς δίνας τοῦ ποταμοῦ, μετὰ δὲ αὐτίκα καμόντα αὐτὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς τυφλωθῆναι. δέκα μὲν δὴ ἔτεα εἶναι μιν τυφλόν, ἐνδεκάτῳ δὲ ἔτει πικέσθαι οἱ μαντήιον ἐκ Βουτοῦς πόλιος ὡς ἐξήκει τέ οἱ ὁ χρόνος τῆς ζημίας καὶ ἀναβλέψει γυναικὸς οὐρῶ νιψάμενος τοὺς ὀφθαλμούς, ἥτις παρὰ τὸν ἐωντῆς ἄνδρα μόνον πεφοίτηκε, ἄλλων ἀνδρῶν εὐοῦσα ἄπειρος. καὶ τὸν πρώτης τῆς ἐωντοῦ γυναικὸς πειράσθαι, μετὰ δὲ, ὡς οὐκ ἀνέλεπε, ἐπεξῆς πασῶν πειράσθαι· ἀναβλέψαντα δὲ συναγαγεῖν τὰς γυναῖκας τῶν ἐπειρήθη, πλὴν ἢ τῆς τῷ οὐρῶ νιψάμενος ἀνέβλεψε, ἐς μίαν πόλιν, ἣ νῦν καλεῖται Ἐρυθρῆ βώλος· ἐς ταύτην συναλίσαντα ὑποπρήσαι πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλι· τῆς δὲ νιψάμενος τῷ οὐρῶ ἀνέβλεψε, ταύτην δὲ ἔσχε αὐτὸς γυναῖκα. ἀναθήματα δὲ ἀποφυγῶν τὴν πάθην τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλα τε ἀνὰ τὰ ἰδὰ πάντα τὰ λόγιμα ἀνέθηκε καὶ τοῦ γε λόγον μάλιστα ἄξιον ἐστὶ ἔχειν, ἐς τοῦ Ἥλιου τὸ ἰδὸν ἄξιοθέητα ἀνέθηκε ἔργα, ὀβελοὺς δύο λιθίνους, ἕξ ἐνὸς ἐόντα ἐκάτερον λίθου, μῆκος μὲν ἐκάτερον πηχέων ἑκατόν, εὖρος δὲ ὀκτώ πηχέων...' Ηρόδοτος, *Ευτέρπη*, 111/2-4

*** Ο Edwin Smith γεννήθηκε το 1822 τη χρονιά που ο Champollion αποκρυπτογράφησε τα ιερογλυφικά. Μετά τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης μελέτησε Αιγυπτιολογία στο Λονδίνο και το Παρίσι. Το 1858 μετακόμισε στο Luxor την αρχαία αιγυπτιακή πόλη των Θηβών όπου έζησε έως το 1876. Κατόπιν επέστρεψε για λίγο στη Νέα Υόρκη πριν εγκατασταθεί οριστικά πλέον στη Νάπολη της Ιταλίας όπου και πέθανε το 1906. Αγόρασε το μεγαλύτερο τμήμα του παπύρου το 1862 στο Luxor και μια χειρόγραφη σημείωση που τον συνοδεύει μας διαφωτίζει για την προέλευσή του: ..Για ράκη του παπύρου ανασυστάθηκαν από ένα άλλο τμήμα που αποτελούνταν από τεμάχια 3 άλλων παπύρων στις 17 Μαρτίου το 1862 σχεδόν δύο μήνες μετά την αρχική αγορά στις 20 Ιανουαρίου, και οι δύο από τον Μουσταφά Αγά, και τα μέρη Α και C ήταν κολλημένα με κόλλα που χρησιμοποιήθηκε για να συνδέσει τα παράταιρα τμήματα του παπύρου. Με προσοχή απομακρύνθηκε με ξέστρο αφού προηγουμένως είχε μαλακώσει με διαλύτη...

Εικ. 9,10. Τμήματα του παπύρου Edwin Smith (1600 π.Χ.), ο οποίος βρίσκεται στην New York Academy of Medicine και εκτέθηκε στο σύνολό του στο κοινό, στα πλαίσια της έκθεσης 'The Art of Medicine in Ancient Egypt' (13 Σεπτεμβρίου 2005-7 Μαΐου 2006) στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης.

Εικ. 11. Απόσπασμα από τον πάπυρο Ebers (1550 π.Χ., Αμενχοτέπ) ο οποίος φυλάσσεται σε άριστη κατάσταση στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Leirzig.

Αμερικανό Αιγυπτιολόγο (1822-1906) που τον αγόρασε το 1862 στο Luxor. Κατά την διάρκεια της ζωής του ο Smith προσπάθησε να ανασυνθέσει με τη σωστή σειρά τα τεμάχια και να ολοκληρώσει την μετάφραση του παπύρου με την πενιχρή γνώση της ιερογλυφικής γραφής που υπήρχε εκείνη την εποχή. Μετά τον θάνατό του παρουσιάστηκε από την κόρη του στην New York Historical Society και το 1920 ζητήθηκε από τον James H. Breasted να εκδώσει τον πάπυρο και υπήρξε ευτύχημα που ανατέθηκε σε αυτόν τον άνθρωπο αυτό το έργο που αποδείχθηκε ότι είναι η αρχαιότερη γνωστή χειρουργική και επιστημονική πραγματεία.^{7,8}

Η έκδοση και ο σχολιασμός του Breasted είναι τόσο τέλεια που δεν χρειάζεται να προστεθεί τίποτε άλλο και αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στην Αιγυπτιολογία και στην Ιστορία της Ιατρικής. Εκδόθηκε σε δύο τόμους, ο πρώτος ήταν η φωτογραφική αναπαραγωγή του παπύρου και ο δεύτερος η εισαγωγή, η μεταγραφή και τα σχόλια για τον πάπυρο. Μετά δόθηκε με δανεισμό στο Brooklyn Museum το 1938 και τελικά δωρήθηκε στη New York Academy of Medicine το 1948 όπου και φυλάσσεται. Τον Σεπτέμβριο του 2005 παρουσιάστηκε ολόκληρος στο κοινό στα πλαίσια της έκθεσης 'The Art of Medicine in Ancient Egypt' [13 Σεπτεμβρίου 2005 -7 Μαΐου 2006], στο Metropolitan Museum της Νέας Υόρκης^{9,12}. Ο πάπυρος είναι της 16ης-17ης δυναστείας γύρω στο 1600 π.Χ. γραμμένος στην ιερατική γραφή, δηλαδή συνεχόμενα ιερογλυφικά με κόκκινη και

μαύρη μελάνη με 17 στήλες κειμένου στην μια πλευρά και 5 στήλες στην άλλη και έχει μήκος περίπου 5 μέτρα και πλάτος 30 εκατοστά. Ο πάπυρος Edwin Smith περιέχει δύο τελείως διαφορετικές ομάδες προτάσεων και περιγραφών. Η πρώτη αφορά τον χειρουργικό χαρακτήρα του παπύρου και η δεύτερη είναι μια συλλογή διαφόρων συνταγών ομοίων με αυτών που αναφέρονται στον πάπυρο Ebers και σε άλλους παπύρους. Το κείμενο των 48 περιπτώσεων είναι φανερό ότι σκοπεύει να χρησιμεύσει ως πρακτικός οδηγός στον αρχαίο ιατρό στην θεραπεία τραυμάτων και βλαβών της κεφαλής και του κορμού. Οι περιπτώσεις παρουσιάζονται συστηματικά με τα ακολουθα στοιχεία:

1. - τίτλος,
2. - κλινική εξέταση
3. - Διάγνωση
4. - Συμπέρασμα και
5. - Μια από τις τρεις προτεινόμενες θεραπευτικές αγωγές.

Σε κάθε περίπτωση υπάρχει η ρήση: 'γνώση που αποκτήθηκε από την εμπειρία' μετά δίνονται συμβουλές στον ιατρό για τη διάγνωση και τέλος προτείνεται η πρόγνωση και η θεραπεία. Η τελευταία διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες, στην πρώτη όπου προτείνεται αντιμετώπιση που φέρνει ίαση, στη δεύτερη όπου θα δοθεί μάχη με σαφώς αβέβαιη έκβαση και στην τρίτη όπου δεν υπάρχει γνωστή θεραπεία. Σε 29 περιπτώσεις υπάρχει επεξήγηση των όρων που χρησιμοποιούνται ώστε

να γίνουν κατανοητοί από τον ιατρό. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός της σημασίας που δίνεται στην μέθοδο διάγνωσης όπως αναφέρεται στην πρώτη περίπτωση αν και δυστυχώς δεν σώζεται όλο το κείμενο. Στην ίδια περίπτωση αναφέρονται αρχές της κυκλοφορίας του αίματος και η προέλευσή της από την καρδιά σύμφωνα με τις απόψεις που επικρατούσαν τότε στην Αίγυπτο. Πέρα όμως από τα επιστημονικά στοιχεία υπάρχουν σε κάθε παράγραφο μαγικές λέξεις που επικαλείται ο ιατρός-μύστης ώστε να επιτύχει την ίαση και να αποκαταστήσει την ισορροπία μεταξύ των θνητών, των θεών και των νεκρών. Υπάρχουν επίσης συνταγές για την αναστολή της έμμηνης ρύσης αλλά και δύο κοσμητικού ενδιαφέροντος, για την αναζωγόνηση του δέρματος, την εξαφάνιση των ρυτίδων, των ηλικιακών κηλίδων και άλλων σημείων γήρανσης*.

Για την περιποίηση των οφθαλμών οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν αλοιφές καθώς και βαφές που φύλαγαν

σε ειδικά δοχεία⁹ (εικ. 12-15).

Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν ότι η αναζήτηση της προσωπικής ευεξίας και της αιώνιας νεότητας είναι τόσο παλαιά όσο και ο πολιτισμός του ανθρώπου.

Μεταξύ των βλαβών που αναφέρονται στην υπ' αριθ. 10 περίπτωση, περιγράφεται ένα τραύμα στην υπερόφρουα χώρα^{4,5,6}. Προτείνεται επίθεση τεμαχίου κρέατος** και μετά σφιχτή επίδεση με δύο τεμάχια υφάσματος ώστε τα χείλη του τραύματος να είναι σε άμεση επαφή, κάτι που βοηθάει στην έναρξη της επούλωσης (εικ.10).

Πέραν από την χειρουργική αντιμετώπιση με συρραφή, χρησιμοποιούνταν στην επούλωση λάδι και μέλι.

Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις η αιτία είναι τα τραύματα, κατάγματα, εξαρθρήματα και παρόμοιες βλάβες και η αντιμετώπιση είναι μάλλον πρακτική και όχι εξωπραγματική σε αντίθεση με τα σκευάσματα που προτείνονται στον Πάπυρο Ebers και σε άλλους. Πρέπει να

Εικ. 12,13: Δοχεία που περιείχαν βαφές ματιών που παρασκευάζονταν από ορυκτά όπως μαλαχίτη και γαληνίτη και φυλάσσονταν σε διαφορετικές θήκες των δοχείων. Ο μαλαχίτης ήταν πράσινος και ο ρόλος του ήταν κοσμητικός και ο γαληνίτης μαύρος και συμβόλιζε το μεγαλείο του αιγυπτιακού ήλιου, ο μόλυβδος που περιείχε έδωχνε τις μύγες και σκότωνε τα παράσιτα και τους μικροοργανισμούς που προκαλούσαν ασθένειες των οφθαλμών. Το πρώτο δοχείο είναι από έβενο και ελεφαντοστό και το δεύτερο ξύλινο (1400-1200 π.Χ. 18-19η Δυναστεία, Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

Εικ. 14,15: Παρόμοια δοχεία βαφών διαφορετικών περιόδων (το πρώτο, το δεύτερο 500 π.Χ) με απεικόνιση του θεού Βές, με δύο θέσεις για την πράσινη και μαύρη βαφή. Οι Αιγύπτιοι δεν γνώριζαν ότι τα έντομα προκαλούσαν ασθένειες των οφθαλμών και νόμιζαν ότι η μαύρη ουσία από γαληνίτη είχε υπερφυσικές ιδιότητες που έδωχναν τα κακά πνεύματα των ασθενειών. Το πρώτο είναι από ναλοποιημένο στεατίτη (1400 π.Χ, 18η Δυναστεία), το δεύτερο από φαγιεντιανή (500 π.Χ. 27η Δυναστεία), Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης.

* Οι τίτλοι για την παρασκευή των σκευασμάτων δηλούν και τη χρήση τους:

‘Συνταγή για την Μετασχηματισμό του Δέρματος’, ‘Συνταγή για την Ωραιοποίηση του Προσώπου’, κα τέλος ‘Το Βιβλίο για την Μεταμόρφωση ενός Γέροντος Άνδρα σε Νέο’.

** Το ωμό κρέας που προτείνεται ως θεραπεία περιέχει ένζυμα τα οποία είναι χρήσιμα στην απολύμανση της πληγής. Στις βαθύτερες πληγές ακόμη και μετά διάτρηση οστού απαιτούνταν χειρουργική αντιμετώπιση με νεαροποίηση και συρραφή. Για τη συρραφή οι ιατροί χρησιμοποιούσαν λινά ράμματα και βελόνες από οστό ή χαλκό και για την επίδεση τεμάχια λινού υφάσματος που είχαν μεγάλη ομοιότητα με τις σημερινές γάζες. Η ακρίβεια των χειρισμών εξασφάλιζε και την επιτυχή επούλωση.

Εικ. 16: Ο Γερμανός αιγυπτιολόγος Georg Moritz Ebers (1837-1898) ο άνθρωπος που συνέδεσε το όνομά του με τον περίφημο πάπυρο και ο οποίος μας έδωσε τις αυθεντικότερες πληροφορίες για την Οφθαλμολογία και την Χειρουργική των αρχαίων Αιγυπτίων.

υπογραμμισθεί ότι ο πάπυρος Edwin Smith πραγματεύεται κακώσεις στον άνθρωπο και όχι ασθένειες των οποίων η αιτία είναι άγνωστες, άρα πρέπει να αντιμετωπισθούν με μαγικό τρόπο και όχι με την κλασική Ιατρική. Η συνεχής και συστηματική μελέτη του παπύρου Edwin Smith έκανε την ιατρική κοινότητα να αναθεωρήσει τις απόψεις της για την αρχαία Αιγυπτιακή Ιατρική.

Ο πάπυρος Ebers (c. 1550 π. Χ.)

Ο πάπυρος Ebers⁶ (εικ.11), ονομάστηκε έτσι από τον Γερμανό Αιγυπτιολόγο Georg Moritz Ebers (1837-1898) (εικ.16)*. Χρονολογείται από τον 9ο χρόνο βασιλείας του Αμενχοτέπ, δηλαδή το 1534 π.Χ. Ανακαλύφθηκε τον χειμώνα του 1873-74 στο Luxor των Θηβών και

τώρα ευρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Leipzig. Όπως και ο πάπυρος Edwin Smith έτσι και ο πάπυρος Ebers περιέχει και ιατρικές γνώσεις αλλά και μαγικές φράσεις. Αποτελείται από 110 σελίδες και περιγράφει 877 θεραπείες ασθενειών. Ευρίσκεται σε άριστη κατάσταση και περιέχει κείμενα και παλαιότερων βιβλίων, αρκετών αιώνων πριν, παλαιότερα ακόμη και από την πρώτη Δυναστεία (3400 π.Χ.). Ο πάπυρος δεν αποτελεί βιβλίο υπό την κλασική έννοια του όρου, αλλά ένα απάνθισμα συνταγών και παρασκευασμάτων με την ονοματολογία τους, τις ποσότητες και τον τρόπο χορήγησης. Πολύ λίγα μέρη του αναφέρονται στη διάγνωση και στα συμπτώματα παθήσεων. Ένα μέρος του αναφέρεται στη φυσιολογία και περιγράφει την λειτουργία της καρδιάς και των αγγείων και το τελευταίο μέρος του είναι χειρουργικό με τη θεραπεία τραυμάτων

* Ο **George Moritz Ebers** γεννήθηκε στο Βερολίνο το 1837 και σπούδασε Αιγυπτιολογία στη Jena το 1865 έγινε καθηγητής στο αντικείμενο αυτό στο Leipzig το 1870. Έτρεφε μεγάλη αγάπη στον Αιγυπτιακό πολιτισμό και την Ιστορία του και έγραψε νουβέλες με χαρακτηριστές, γεγονότα και συνήθειες της αρχαίας Αιγύπτου οι οποίες σημείωσαν μεγάλη επιτυχία. Το χειμώνα του 1872-1873 ο Ebers και ο φίλος του Ludwig Stern ήταν στη Θήβα εξετάζοντας κάποιους αρχαίους τάφους. Ένας ντόπιος εμφανίστηκε πωλώντας ένα σύγχρονο αγαλματάκι του Όσιρι και ένα κατεστραμμένο πάπυρο. Ο Ebers τον ρώτησε εάν είχε να πωλήσει κάτι καλύτερο, τότε ο άγνωστος εξαφανίστηκε και εμφανίστηκε μετά από μια μέρα κρατώντας μια μεταλλική θήκη που περιείχε τυλιγμένο σε ένα παλιό ύφασμα όπως τα κουρέλια μούμιας ένα πάπυρο. Ο ντόπιος ζήτησε πολλά χρήματα για αυτό και ο Ebers προς στιγμήν κλονίστηκε γιατί έμαθε ότι για τον ίδιο πάπυρο ενδιαφερόταν ένας αντιπρόσωπος του Βρετανικού Μουσείου. Ευτυχώς εμφανίστηκε ένας πλούσιος Γερμανός έμπορος ο οποίος διέθεσε το ποσό που ζητούσε ο Αιγύπιος. Επιστρέφοντας ο Ebers στο Leipzig ήδη είχε καθ'οδόν μελετήσει τον πάπυρο και τον επέδειξε στον βασιλιά Ιωάννη της Σαξονίας ο οποίος είχε ήδη δείξει μεγάλο ενδιαφέρον γι' αυτόν. Αίγες μέρες αργότερα ο Ebers παρουσίασε τον πάπυρο στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Leipzig. Ο Ebers άρχισε αμέσως τη συστηματική μελέτη του παπύρου και την προετοιμασία της έκδοσης που ακολούθησε δύο χρόνια αργότερα. Ο Ebers ισχυρίστηκε ότι ο ντόπιος του είπε ότι ο πάπυρος βρέθηκε στον τάφο του Ασασσίφου ανάμεσα στα πόδια της μούμιας. Ο άνθρωπος που ανακάλυψε τον τάφο αυτό όμως δεν ζούσε, και έτσι ο Ebers δεν μπορούσε να εντοπίσει τον τάφο.

και πυωδών ελκών.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός (150-220μ.Χ.) το 200 μ.Χ. και ο Ιάμβλιχος το 363 μ.Χ. έγραψαν ότι οι Αιγύπτιοι ιερείς φύλασσαν 42 βιβλία που περιείχαν το σύνολο της Ανθρώπινης Γνώσης. Τα βιβλία αυτά ονομαζόταν από τους Έλληνες 'Ερμητικά βιβλία' επειδή η αυθεντικότητα τους αποδόθηκε στον θεό Ερμή. Ο Ερμής στο Αιγυπτιακό πάνθεον ονομαζόταν Θώθ, ο θεός της θεραπευτικής Τέχνης. Από τα 42 βιβλία ο Κλήμης μας πληροφορεί ότι τα 32 πραγματεύονταν την Φιλοσοφία και τη Γενική Γνώση ενώ τα υπόλοιπα έξι ήταν αφιερωμένα στην Θεραπευτική Τέχνη με την εξής σειρά:

Βιβλίο 37. Ανατομία

Βιβλίο 38. Ασθένειες

Βιβλίο 39. Χειρουργική

Βιβλίο 40. Σκευάσματα

Βιβλίο 41. Παθήσεις των Οφθαλμών

Βιβλίο 42. Παθήσεις των Γυναικών

Ο Ebers πίστευε ότι ο πάπυρος που ανακάλυψε ήταν το βιβλίο 40, αλλά υπήρξε ο αντίλογος ότι επειδή ο πάπυρος δεν ήταν πρωτότυπος αλλά αποτελούσε ανθολογία παλαιότερων ιατρικών συλλογών τον απέκλειε αυτόματα από τα Ερμητικά βιβλία.

Αυτό όμως λογικά δεν ευσταθεί. Βεβαίως η αξία του παπύρου δεν στηρίζεται στο γεγονός του να είναι ή όχι ένα από τα 'Ερμητικά' βιβλία.

Οι παθήσεις που πραγματεύεται ο πάπυρος Ebers

είναι 80 εκ των οποίων αυτές που αφορούν τον οφθαλμό είναι 19. Μεταξύ αυτών περιγράφονται: η τυφλότητα, η βλεφαρίτις, ο καρκίνος, η χύμωση, ο καταρράκτης, το χαλάζιο, το εκτρόπιο, το εντρόπιο, τα κοκκιώματα, οι αιμορραγίες, η ιρίτιδα, το λεύκωμα, η οφθαλμοπληγία, το στεάτιο, το περύγιο, το σταφύλωμα και η τριχίαση. Στην Οφθαλμολογία είναι αφιερωμένες εννέα σελίδες του παπύρου και ο Ebers εξέδωσε το 1889 ένα ξεχωριστό τόμο με μια λεπτομερή μετάφραση περιγράφοντας τις παθήσεις που αναφέρθηκαν.

Στην ενότητα αυτή περιγράφονται πρωτίστως σκευάσματα για τις παθήσεις αυτές και δεν υπάρχει περιγραφή κάποιου είδους χειρουργικής αντιμετώπισης. Η ποικιλία των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται είναι τόσο ευρεία όσο και αλλόκοτη. Χρησιμοποιούνται από ανόργανες ουσίες και άλατα, όπως αντιμόνιο, θείο, πηλός, μαρμαρόσκονη, γρανίτης ή πολύτιμες πέτρες (λαζουλί, λαπίς από το ορυκτό λαζουρίτη) έως οργανικές, όπως γάλα λεχούς που γέννησε γιό, μέλι, μυελός όνυχος, λίπος χήνας, έντερα ζώων, έβενο, κόπρανα ζώων αλλά και παιδιών, κρεμμύδια, μύρο, λάδι, αραβικό ξύλο, άμυλο κ.ά. Τα υλικά αυτά χρησιμοποιούνταν σε διαλύματα κυρίως υπό μορφή κολλυρίων ή και σε μορφή αλοιφών, χρησιμοποιούνταν δε σε κάθε πάθηση ειδικά σκευάσματα και φυλάσσονταν σε ειδικά δοχεία (εικ. 17). Τα διαλύματα χρησιμοποιούνταν επί-

Εικ. 17: Δοχείο φύλαξης φαρμακευτικής αλοιφής που ανήκε στον αρχίατρο Χαρχεμί, όπως καταγράφεται στην εγχάρακτη επιγραφή που φέρει. Το ύψους 47 εκ. και διαμέτρων 34 εκ. αλαβάστρινο δοχείο κατασκευάστηκε γύρω στα 700 π.Χ. και ευρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης.

Εικ. 18 Λακαρισμένο πήλινο κύπελλο με βάση ανάγλυφο από ανθρώπινα πόδια που χρησιμοποιούνταν μεταξύ των άλλων και για την έκπλυση των οφθαλμών (3900-3650 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

Εικ. 19, 20: Η απεικόνιση σε χρυσά φυλακτά του οφθαλμού του Ωρου, του μυθικού θεού και γιού του Όσιρι και της Ίσιδας που έχασε το μάτι του στη μάχη (600-200 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

Εικ. 21: Αγαλματίδιο από φαγεντιανή που παριστάνει τη Ίσιδα να θηλάζει τον Ωρο. (Περίοδος Πτολεμαίων, 300-30 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

σης για έκπλυση σε ειδικά κύπελλα (Εικ. 18). Επί παραδείγματι στον καταρράκτη χρησιμοποιούνταν λίπος χήνας και μέλι σε μίγμα, ζελατίνη, άλας χαλκού, λαπίς, λαζουλί, γάλα, μίγμα αρωμάτων και λάσπη από το ποτάμι όπου ζουν οι κροκόδειλοι. Αφού αναμειχθούν τα υλικά τότε γίνεται επίκληση στον Ωρο για την ίαση του ασθενούς (εικ. 19, 20). Ο Ωρος ήταν θεϊκή οντότητα γιος του Ρά ή αργότερα του Όσιρι και της Ίσιδος (εικ. 21) που πολέμησε σφοδρά τον θείο του Σέθ για να εκδικηθεί τον θάνατο του πατέρα του και σε μία από τις μάχες τραυματίστηκε και έχασε το μάτι του. Όμως ο Θώθ θεράπευσε τον Ωρο επανατοποθετώντας τον οφθαλμό στη θέση του στον κόγχο¹⁰. Ο παραλληλισμός του μύθου με την πραγματικότητα εδώ είναι χαρακτηριστικός, υπονοώντας τα πολεμικά τραύματα που περιελάμβαναν πολλές φορές και τον οφθαλμό. Ο Ωρος απεικονίζεται συνήθως με κεφάλι γερακιού και σώμα ανθρώπινο, λιονταριού ή σφίγγας.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ιατροί γνώριζαν αρκετά για την κυκλοφορία, τον ρόλο της καρδιάς σε αυτή, την σχέση των αγγείων με τα μέλη του σώματος και τα άκρα, απόψεις που παρέμειναν επί αιώνες ακλόνητες έως τον William Harvey και τον Leonardo da Vinci τον 16ο και 17ο αιώνα. Παρά την εμπειρία και τις γνώσεις τους στην Τέχνη της ταρίχευσης, δεν προώθησαν την

Ανατομία στο σημείο που θα μπορούσαν αν και χειριζόταν με επιτυχία το ανθρώπινο σώμα. Όπως συνάγεται και από τα σωζόμενα ιατρικά κείμενα είχαν αρκετή εμπειρία στη χειρουργική, και κυρίως στις μικροεπεμβάσεις λόγω τραυματισμών, ατυχημάτων και πολεμικών τραυμάτων. Στην άσκηση της ιατρικής υπεισέρχονταν και το μεταφυσικό και μαγικό στοιχείο από τους μύστες ιερείς που ασκούσαν και ιατρική (εικ. 22, 23), αλλά αυτό δεν εμπόδισε τη μεγάλη πρόοδο της Ιατρικής στην αρχαία Αίγυπτο και την μετάδοση των γνώσεων στους λαούς της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου.

Η εμπειρία και οι γνώσεις των Αιγυπτίων ιατρών στην Οφθαλμολογία τους έκανε περιζήτητους στο εξωτερικό και υπήρξε σημαντική φυγή ιατρών με αντικείμενο την Οφθαλμολογία σε άλλες χώρες της Μεσογείου και της Ανατολής, όπως μαρτυρεί ο Ηρόδοτος^{3,10,11} ο οποίος επίσης αναφέρει*: ‘...Η άσκηση της Ιατρικής είναι τόσο εξειδικευμένη ώστε κάθε ιατρός θεραπεύει μία και μόνη νόσο και τίποτε περισσότερο. Υπάρχει πλειάδα ιατρών παντού. Κάποιοι είναι οφθαλμίατροι, άλλοι σχολούνται με την κεφαλή, άλλοι με τα δόντια ή τα έντερα ενώ άλλοι με μη εντοπιζόμενες ασθένειες, ...’³

Στην Αρχαία Αίγυπτο εκτός από την σκληρή και

* ‘...ή δέ ιητρική κατά τάδε σφι δέδασται· μής νούσσου έκαστος ιητρός έστι και ου πλέονων· πάντα δ’ ιητρών έστι πλέα· οί μὲν γάρ οφθαλμών ιητροί κατεστάσι, οί δέ κεφαλής, οί δέ όδόντων, οί δέ τών κατά νηδύν, οί δέ τών φανέων νούσσων...’ Ηρόδοτος, Βιβλίο ΙΙ, Εντέρηπη, 84.

πεζή καθημερινότητα υπήρχε και η άλλη πλευρά της αντιμετώπισης των ασθενειών και του θανάτου, μια με-

ταφυσική αντίληψη² που δεν είναι ξένη προς την εν συνόλω παρουσία του Αιγυπτιακού πολιτισμού.^{12,13}

Εικ. 22: Αγαλματίδιο του Ίμχοτεπ της Πτολεμαϊκής περιόδου (300-30 π.Χ.) από χρυσό, μπρούντζο και ασημένια απικάλυση. Ο Ίμχοτεπ υπήρξε αρχιερέας της Ηλιονπόλεως την περίοδο της τρίτης δυναστείας (2650-2600 π.Χ.). Οι ιερείς πέραν των λατρευτικών καθηκόντων είχαν και ιατρική ιδιότητα και πολλές φορές ήταν δυοδιάκριτη η άσκησή των.

Εικ. 23: Ο Γιούνης, νιός του ιατρού Αμενχοτέπ, ιατρός και ιερέας και ο ίδιος. Εκπληκτικό άγαλμα από ασβεστόλιθο της περιόδου του Ραμσή II (1290-1260 π.Χ.), Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης.

MATICINE IN ANCIENT EGYPT AND LEADERSHIP IN OPHTHALOMOLOGY AS THEY EMERGE FROM THEIR PAPYRQ EDWIN SMITH AND EBERS

G. Balanikas

A Ophthalmologic Clinic of Aristotle University of Thessaloniki, ΑΗΕΡΑ, Thessaloniki

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. John F. Nunn, Ancient Egyptian Medicine. British Museum Press, 1996.
2. Cornelius Stetter, The Secret Medicine of the Pharaohs, Ancient Egyptian Healing, Edition Q, Illinois, 1993.
3. Ηροδότου Ιστορία, βιβλίο II, Ευτέρπη, 77/3, 84, και 111.
4. The Edwin Smith Surgical Papyrus, Notes from the Editors, The Classics of Medicine, Birmingham Alabama.

5. The Edwin Smith Surgical Papyrus, Detailed comments and translation, Gryphon Editions, The Classics of Medicine Library, Birmingham, Alabama, 1984.

6. Cyril P. Bryan, Ancient Egyptian Medicine :The Papyrus Ebers, Ares Publishers, London 1930.

7. Introduction to the Edwin Smith Surgical Papyrus, by Sherwin B. Nuland. 1982.

8. Warren Dawson, The Earliest Surgical Treatise, British Journal of Surgery, Vol XX, No 77, 1932.

9. James P. Allen: The Art of Medicine in Ancient Egypt. Κατάλογος εκθέσεως. Metropolitan Museum of Art, New York, Yale University Press, New Haven and London, 2005.

10. Daniel M. Albert, Diane D. Edwards, The History of Ophthalmology, Blackwell Science, 1996.

11. Julius Hirschberg, The History of Ophthalmology, Translated by F. Blodi, Vol. 1, Antiquity, Verlag J. P. Wayenborgh, 1982.

12. Richard Perez-Pena, Secrets of the Mummy's Medicine Chest, New York Times, September 30, 2005.

13. Julius Hirschberg, The Eye and Man in Ancient Egypt, Part I & II, translated by Richey I. Waugh, Jr., M.D., East Dover, Vermont, 1995.